

PRAMENY – METODY – ETAPY HISTORIKOVY PRÁCE

BKA112 Úvod
do studia
historických
věd pro
balkanisty

PRAMENY A LITERATURA

- Již bylo řečeno, že historik nikdy nemůže „opustit“ současnost a vstoupit do světa, který zkoumá
- Taktéž každá konkrétní výpověď o historii, od kteréhokoliv historika je poznamenána jeho narativním umem.
- Školený historik-odborník se od historika-amatéra liší především schopností rozlišovat mezi výpovědí historického pramene a názory v odborné literatuře
- Primární pramen vs. Sekundární literatura – co to znamená?
- D. Třeštík: „historik je nadšeným otrokem pramenů a prameny jsou jeho milovaným i nenáviděným božstvem“
- Zásada: pramen má právo veta

PRAMENY A LITERATURA

- V nejširším slova smyslu se jedná o informaci (text, dokument, artefakt, událost), jež vypovídá o době a širších souvislostech svého vzniku, ovšem tím, kdo pramen dává jeho status, je pouze historik
- Soustavně promyšlený přístup k pramenům posouvá historii mezi vědecké disciplíny
- Rozlišujeme mezi pramenem a literaturou
- Pramen označujeme zpravidla jako primární pramen
- Literaturu označujeme jako sekundární. Literatura je publikačním výstupem, je zpracována na základě pramenu, literatura je výsledkem činnosti historika; původcem pramenu může být prakticky kdokoliv

PRAMENY A LITERATURA

- Někdy se hranice mezi pramenem a literaturou stírá
- Práce K. Jirečka o dějinách některého z balkánských národů je z hlediska studia dějin literaturou, avšak z hlediska dějin balkanistiky jako oboru je pramenem, protože přímo dokládá vývoj oboru

KLASIFIKACE PRAMENŮ

- Základní dělení: nepsané X psané
- Existuje více odborných způsobů, jak klasifikovat prameny
- Dle vnějších hledisek prameny dělíme na:
 - 1) Písemné
 - 2) Nepsané
 - A) hmotné (trojrozměrné) pozůstatky minulé lidské činnosti a existence, včetně jevů přírodních
 - B) obrazové a zvukové
 - C) informace uchovávané a předávané ústně

PÍSEMNÉ PRAMENY

- „hlavní“ typ pramene, zpočátku historická věda pracovala pouze s písemnými prameny
- Jedná se o libovolné písemné záznamy bez ohledu na techniku zápisu a materiál, resp. médium, jež je nositelem textu
- Opět existuje více hledisek jejich dělení, nejčastěji pak:
 - Prameny úředního (institucionálního) původu
 - Prameny osobní (soukromé) povahy
 - Prameny literární

PRAMENY ÚŘEDNÍHO (INSTITUCIONÁLNÍHO) PŮVODU

- Písemnosti vzniklé z činnosti úřadu (instituce)
- Ty v nich dokumentují svoji činnost, informují jiné instituce a jedince, stanovují dobové normy a pravidla, vydávaly nejruznější rozhodnutí
- Podrobně se jimi zabývá diplomatika (součást PVH)
- Mají 4 základní kategorie: listiny, listy, úřední knihy, úřední akta (spisy)
- **Listiny** zpravidla vypovídají o určitém právním jednání (právním rozhodnutí)
- Jedná se o různá privilegia, smlouvy, soudní listiny
- Podle původce mohou být královské, císařské, papežské, ale také soukromé

PRAMENY ÚŘEDNÍHO (INSTITUCIONÁLNÍHO) PŮVODU

- **Listy** – podávají pouhé sdělení bez právního dosahu (rozdíl od listin); jen listy papežské mohli mít konstitutivní význam
- Mají různorodý obsah, zpravidla jsou formálně jednodušší než listiny
- **Úřední knihy** – vnější – zemské a dvorské desky, městské a pozemkové knihy, urbáře, matriky ad.
- Vnitřní – kopiáře, registra atd.
- **Úřední akta (spisy)** – jedná se písemné záznamy vzniklé z přípravy a provedení určitých právní a správní pořízení (žádostí, jejich zpracování a vyjádření úředníků, protokoly, zprávy, přílohy)

PRAMENY OSOBNÍ (SOUKROMÉ) POVAHY

- Zpravidla nebyly určeny veřejnosti
- Příklady:
 - Rodné, oddací, úmrtní listy; průkazy totožnosti, členské legitimace, diplomy
 - Osobní korespondence
 - Deníky, diáře, zápisky, rukopisy prací
 - Mohou sem patřit i fotografie, které jsou zároveň i obrazovým pramenem

PRAMENY LITERÁRNÍ

- Neboli též prameny narativní (vyprávěcí)
- Autor referuje o historických událostech, jejich výpověď o minulosti je vždy zprostředkovaná
- Obsahují již autorovu interpretaci popisovaného
- Jejich nejjednodušší podobou je **záznam pro paměť** učiněný do jiného pramene (např. kalendáře); autor si dělá poznámku o určité události či přírodním jevu apod.
- **Letopisy** – záznamy o událostech bez komentáře či hodnocení
- **Kroniky** – události třídí, komentuje, literárně zpracovává
- **Legendy** – životy světců, zachycující i dobové reálie
- **Autobiografie a paměti** – jsou velmi subjektivní, ale často mohou zachycovat výpověď o událostech, jinak nezjistitelnou (např. popis průběhu tajného jednání či jednání bez zápisu)

HMOTNÉ (TROJROZMĚRNÉ) POZŮSTATKY MINULÉ LIDSKÉ ČINNOSTI A EXISTENCE, VČETNĚ JEVŮ PŘÍRODNÍCH

- **Publicistika** – letáky, brožury, pamflety, plakáty, noviny, časopisy
- **Krásná literatura** – dobové reálie
- Kosterní pozůstatky (lidské i zvířecí)
- Pozůstatky lidské činnosti: sídla, ruiny, hospodářské prostory, nástroje, předměty každodenní činnosti, ozdobné předměty, zbraně, umělecké předměty (ne obrazy)
- Výše uvedené je předmětem zkoumání archeologie
- Přírodní jevy: struktury ledovcových vrstev, letokruhy stromů

OBRAZOVÉ A ZVUKOVÉ PRAMENY

- **Obrazové prameny symbolické** – mapy, glóby, atlasy – mají vysokou dokumentační hodnotu
- **Vlastní obrazové prameny** – obrazy, grafika, nástěnné malby, fresky, mozaiky, obrazové tkaniny (gobelíny)
- **Obrazové a zvukové prameny jako výstup moderních technologií** (fotografie, fonogramy, gramofonové desky, filmy, záznamy rozhlasového a televizního vysílání)
- **Prameny, které vznikly jako výstup moderních technologií**, se vyznačují vysokou mírou možnosti zhotovení duplikátu a pro historika je obtížné určit originál, případně zásahy do pramene (retuše, stříh)

INFORMACE UCHOVÁVANÉ A PŘEDÁVANÉ ÚSTNĚ

- Jejich název dobře charakterizuje jejich povahu
- Ve vědě využívány především od 2. pol. 20. st.
- S tím, jak se ukázala jejich důležitost, tak se rozvinula historická subdisciplína: „oral history“

PŘÍMÁ A NEPŘÍMÁ METODA

- Zcela základní metody
- **Přímá metoda** – v nejjednodušší podobě se jedná o převyprávění pramene; to by bylo možné v případě, že bychom byli schopni 100% kritiky pramene a že bychom věřili, že jsme 100% schopni pochopit výpověď pramene
- Toto přesvědčení bylo vlastní historikům 19. století, dnes už ho nesdílíme
- Historik dnes míří k hlubší interpretaci pramene a rozhodně nezůstává v jeho vleku
- Nicméně historikova práce neexistuje bez vazby na pramen, a proto schopnost vhodně a přiměřeně pracovat s přímou metodou ukazuje na věrohodnost historika jako vědce

PŘÍMÁ A NEPŘÍMÁ METODA

- **Přímou metodou zjišťujeme jen CO? Případně KDY? A KDE?, ale už nelze zjistit JAK?**
- Kontext k popisované události doplňujeme metodou nepřímou
- **Metoda nepřímá** v sobě kombinuje vazbu na pramen a mimopramenné poznání, tj. již vědou ověřené obecné souvislosti, které aplikujeme na konkrétní jev,
- S metodou nepřímou je třeba pracovat ještě opatrněji, než s metodou přímou
- Např. známe poměrně dobře poměry a situaci obyvatelstva v Novgorodu ke konci 12. století, můžeme to však aplikovat na obyvatelstvo Moskvy téhož období? Ano, ale jen s vědomím celé řady určitých skutečností

INDUKCE A DEDUKCE

- Jedná se o obecné vědecké přístupy
- **Indukce** = pozorováním jednotlivostí usuzujeme obecné závěry
- **Dedukce** = nová myšlenka vyplývá z předpokladů (premis) logicky
- Jedná se tedy o dva zcela běžné postupy lidského uvažování
- Teoreticky jsme schopni hovořit o úplné indukci – např. shromáždíme komplexní údaje o jednom panství
- To se však děje málokdy, a proto pracujeme spíše s neúplnou indukci (což je dáno tím, že se nám zpravidla nedochovají všechny prameny, nebo je nemožné všechny prameny beze zbytku zpracovat)
- Největší úskalí indukce je, že stanovíme obecný závěr na základě malého množství jednotlivostí a tudíž náš závěr bude zkreslený

INDUKCE A DEDUKCE

- **Dedukce doplňuje indukci** – známe obecná tvrzení, která byla stanovena indukci a která byla komunitou historiků ověřena a jsou považována za platná
- Tyto závěry pak uplatníme tam, kde se nám nedostává pramenů a na základě ověřených premis dovozujeme další skutečnosti
- Např. dochování pramenů ke správě středověkých Čech a středověké Moravy
- **Metoda dedukce se velmi překrývá s nepřímou metodou**
- **Nebezpečí dedukce** tkví v tom, že se opíráme o premisu, která není zcela platná (např. z ideologických důvodů – marxismus-leninismus a výklad tříd a třídního boje)

DIACHRONNÍ A SYNCHRONNÍ PŘÍSTUP

- Jedná se o přístup k historické látce
- Diachronní – výklad je veden v souladu s časovou osou – hodí se pro výklad o malých strukturálních jednotkách – jedinci, malé sociální skupiny
- Synchronní – výklad je veden o několika jevech v jednom čase a vzájemně je konfrontuje
- Časté je opět prolínání obou
- Dějiny určitého státu jsou psány diachronně, ale v rámci jednotlivých kapitol se jedná o synchronní popis několika jevů

METODA SONDY

- Při zpracování většího množství dat
- Pracujeme jen s reprezentativním vzorkem
- Např. zkoumáme robotní zátěž obyvatelstva – vybereme vhodné panství či více panství a prozkoumáme podrobně robotní zátěž veškerého obyvatelstva, na základě toho stanovíme obecný závěr
- Největší úskalí je právě volba vhodného reprezentativního vzorku
- A) náhodný výběr – to lze použít jen okrajově, v případě, že data jsou zcela neuspořádaná a stojíme před neprobádaným tématem
- B) kvótní výběr – používá se např. při průzkumech mínění – vytvoří se reprezentativní vzorek – muži X ženy, vzdělání, profese, věk...
- C) osobní výběr – vyžaduje znalost tématu a velkou erudici souvislostí a známých historických faktů

KOMPARATIVNÍ METODA

- Rozlišujeme mezi prostým srovnáváním dvou jevů a užitím komparativní metody
- Komparace je metodou s propracovanou teorií
- Základní pravidla komparace jsou
 - A) určení cíle komparace
 - B) definice objektu komparace
 - C) stanovení kritérií pro analýzu zvolených objektů a vymezení vztahu komparace k časové ose
- Ad a) upřesňujeme, co hodláme komparovat a to naprosto přesně, např. budeme komparovat vývoj měst v určitém období, pak je třeba mít jasnou představu, co je město (hrozí srovnávání „hrušek s jablky“)

KOMPARATIVNÍ METODA

- Ad b) definujeme cíle komparace – komparací dospějeme k definování shod a rozdílů mezi objekty komparace, to může být východisko pro typologizaci či periodizaci
- Můžeme směřovat k vysvětlení příčinných vztahů mezi jevy a procesy a definovat díčí zákonitosti vývoje
- Ad c) stanovujeme hlediska, podle kterých komparace proběhne

DALŠÍ METODY A PŘÍSTUPY

- Filologická metoda
- Metoda sondy (či kvantitativní metoda)
- Metoda orální historie
- Analýza mikrohistorická
- Uměleckohistorická analýza
- Biografická analýza

ETAPY HISTORIKOVY PRÁCE

- Stanovení tématu
- Heuristika a kritika pramenů
- Interpretace a syntéza

STANOVENÍ TÉMATU

- na samotném počátku stojí položená otázka.
- Musí nám být jasné, co chceme vyzkoumat, co lze k tomuto v domácím prostředí dodat, nakolik může být naše práce přínosem.
- Otázku nelze položit bez znalosti dějin jako takových, tedy již teď snaha o soustavné seznamování s realitami.
- Nelze psát jakoukoli historickou práci při absenci širšího historického povědomí.
- Pokud možno nejpřesněji: chronologicky tak, abychom si nezadali nekonečný úkol. Vědět, jestli chcí vyložit **chronologicky** nějaké období nebo věnovat se **problému**

STANOVENÍ TÉMATU

- **na počátku každé práce si musíme zjistit stav zpracování tématu:** přitom platí, že bychom měli psát o problému, který nebyl ještě dostatečně zpracován
- **následně si musíme zjistit základní údaje k tématu: syntézy, encyklopedie, monografie.**
- Udělat si soupis literatury, která je pro to téma použitelná. Často stačí sehnat vědeckou monografii, která má být opatřena být opatřena bibliografií
- Pozor: zvlášť prostudovat obsah hlavních periodik historických, přibližně za posledních 7-10 let, zda nebylo k tématu uveřejněno něco zásadního a objevného
- Plus: podívat se na oddíl recenzí, zde zprávy o nových knihách

HEURISTIKA A KRITIKA PRAMENŮ

- Shromažďování a studium literatury a pramenů, jejich četba a vyabstrahování faktů.
- Časově nejnáročnější část.
- Literatury je vždy nakonec podstatně více, než jsme si stanovili na začátku.
- Heuristika – tedy shromáždění materiálů – může být hypoteticky vyčerpávající jen pro období středověku. Pro 20. století nikdy.

HEURISTIKA A KRITIKA PRAMENŮ

- **Pozor u pramenů: také nejsou úplným odrazem minulosti, nejsou jakýmsi zrcadlem, v němž se minulost odráží.**
- jednak na to, zda nevznikl s vědomím toho, že bude později čten, tedy zda není zkrácen.
- Nebo jen jako neutrální výsledek činnosti.
- zda platí údaje o době a místě vzniku (neexistují znaky proti tomu), kdo je autorem.
- Zda se nejedná o falzum (u nás nejznámější Rukopisy).
- Zda není opsáním jiného pramene.
- Zda informace, kterou nám podává, je možná.

HEURISTIKA A KRITIKA PRAMENŮ

- Kronika (Dlugoszowa) může informovat o tom, že v bitvě vedl domácí jednotky určitý rytíř.
- Ale tuto informaci nemůžeme přijmout, protože například zjistíme, že: rytíř měl příliš nízké postavení, než aby vedl. Byl v dané době někde jinde. Jeho víra či rodinné svazky mu takové velení znemožňovaly.
- **Velmi časté:** Zda pramen nevznikl ve snaze obhájit něco, co se stalo, tedy s oním ohledem na budoucí čtenáře (i problém politických pamětí).
- Vždy zjistit datum vzniku co nejpřesněji: nutno si uvědomit všechny okolnosti vzniku pramene (politická situace, společenská situace).
- Protože: do jaké míry umožnila politická a společenská situace autorovi hovořit pravdu?

HEURISTIKA A KRITIKA PRAMENŮ

- Kronikář období středověku nemohl kritizovat svého současného panovníka.
- Problém autorství: nejedná se jen o staré dějiny, ale i v publicistice moderní často články bez autorství, nebo pod šifrou či pseudonymem.
- Tištěné prameny: zde také může dojít k dalšímu zkrácení
- Literatura i prameny: vedle historických faktů a informací i tvrzení, která nejsou určitě výsledkem minulosti, nýbrž jsou naopak osobním vkladem autora textu: tzn. všechny morální a hodnotové soudy (Jakobini byli krvelační, Petr Veliký byl nejlepším panovníkem carského Ruska apod.). Zde už nemáme co do činění s historickými fakty či informacemi, ale s osobní interpretací.

HEURISTIKA A KRITIKA PRAMENŮ

- Některé dějinné události zvláště citlivé a v pramenech a literatuře jednak často zcela překrucované, jednak nabité emocemi: pakt Ribbentrop-Molotov, **ale I Jugoslávská válka.**
- **Jednoduše: pamatovat na to, že prameny I literatura jsou nakonec zase jen výtvořem nějakého člověka, a ten ať chce či ne do nich vnáší vlastní názory a soudy. Literatura a prameny musí být základem historikovy práce, ale nelze se jich slepě držet, tedy je jen opakovat.**
- **Problém: zjistíme že k tématu existuje velké množství literatury, kterou není možno obsáhnout.** Rada: nečíst celé knihy, najít jen pasáže, které se týkají našeho tématu, ale na druhou stranu číst pozorně. Pokuste se číst aktivně: tzn. klást autorovi publikace samy otázky, snažit se nalézt nejen autorovy závěry, ale také argumenty, které k nim užil.

HEURISTIKA A KRITIKA PRAMENŮ

- **Z každé čtené publikace si vést poznámky, vedle toho I „vědeckou dokumentaci“, tedy seznam knh, které jsme už přečetli a to dle oboru, problému.**
- Do poznámek zcela odcitovat klíčové pasáže a definice, zásadní myšlenky zvýraznit. Jinou barvou napsat vlastní postřehy a pocity, které v nás text vyvolává. Nebo vytvořit speciální dokument s vlastními poznámkami a postřehy.

INTERPRETACE A SYNTÉZA

- Snaha vytvořit obraz minulosti z dat získaných heuristikou.
- Nikdy se nelze spokojit s textem, který by nebyl vnitřně propojený, tedy například s prací, jejíž kapitoly by spolu nespojivě, byly izolované.
- Častou a nepřipustnou chybou je kompilace bez jakékoli tvůrčí aktivity, tedy pouhé nakupení citací z jednotlivých cizích prací.
- Prostě, kde by chyběla společná nit výkladu. Nejjednodušší forma: konstatovat souvislosti mezi zjištěnými fakty
- Pozor: text je určen především jiným badatelům, je tak i zprávou o průběhu vašeho bádání. Proto musí být přesný, jak ve svých formulacích, tak i citacích.
- **Ale:** je třeba zřejmě nalézt rovnováhu mezi prostým sdělováním informací a jazykově bohatým stylem (anglosaský styl – francouzský styl).

INTERPRETACE A SYNTÉZA

- **Nemá být naší snahou zmást čtenáře a překvapat jej v závěru nějakým souhrnným tvrzením. Celý text chápeme jako jasnou a pro čtenáře čitelnou cestu k závěrečnému tvrzení.**
- Styl nesmí být příliš složitý, aby neměl čtenář dojem, že si musí protrpět stejně složitou cestu k řešení, jakou prodělal samotný autor. Nesnažit se vypadat vědecky díky složitosti textu.
- **Vyhnout se morálním soudům a jednostranným emocionálním postojům** (fuj kapitalismus aj.).
- Nepsat pod tlakem, dát si čas, nechat uležet první verzi
- Dát důraz na jazykovou stránku, historická práce ovlivňuje čtenáře právě svou formou. Bohatost jazyka, ne příliš složitě věty, ve kterých by se mohl čtenář ztratit.